

Ebből természetesen önként következik, hogy Temesvári Pelbárt irodalmi munkássága távolról sem volt egy magányos zseni egyéni kezdeményezéseinek eredménye. Szerzetes írónk tevékenységét néhány ponton biztosabban is rá lehetett volna illeszteni a kor magyar társadalmának alapjára, mint ahogy V. Kovács Sándor teszi. Nem minősíteném „különös jelenségnek”, hogy „a néptől elzárkózott szerző felméri a közérdekű problémákat”, érzékenyen reagál a szociális kérdésekre, beleszól a politikai ügyekbe, az élet mindennapos dolgaiba. Ismervén azt a szerepet, amit a ferencesek a 15. század második felének, majd az azt követő évtizedeknek a társadalmi, politikai, sőt katonai életében, a magyar hitélet, művelődésügy, ideológiai nevelés terén, aztán később, már a török időkben, a nemzetfenntartás érdekében játszottak, ez a legkevésbé sem meglepő, akár Kapisztrán Jánosra, Temesvári Pelbárt rendtársára gondolunk, akinek harcra mozgósító prédikációit százezrek hallgatták, akár azokra a ferences barátokra, akik Dózsa megmozdulásának ideológiai előkészítésében jeleskedtek, amire a tanulmány csak egy fél mondatnyi utalást tesz. De tekinthetünk a cseri csuhásokra is, akik másfélszáz éven keresztül egyedül vállalták a katolikus Alföld lakosságának egészségügyi, szociális, kulturális, erkölcsi, lelki gondozását.

Ismervén azt a funkciót, amit a Pelbárt által középre állított szimbólummal, „a Napba öltözött Asszony” jelképével megtestesített eszme, Mária istenanyasága a legforróbb mozgalmakban, a törökök és az eretnekek ellen vívott harcban betöltött, írónk munkásságát ezen a ponton is szorosabban lehetne hozzákötni a talajhoz. A tanulmány megelégszik annak a megállapításával, hogy az Asszony azért került Pelbárt testvér gondolat- és érzelmvilágának kellős közepére, mert arca megbabonázta költői képek iránt fogékony poétai lelkületét. Nyilván ez is közrejátszott a dologban, de műve ettől még nem lett volna világsiker.

A kötet megjelenését az örvendetes események között kell regisztrálnunk. Enélkül kifogásokat sem tehettem volna, továbbgondolni sem volna mit, Pelbárt pedig még mindig várhatná a feltámadást.

KULCSÁR PÉTER

A THÖKÖLY-FELKELÉS ÉS KORA

A Habsburg-ellenes magyar függetlenségi harcok történetének alighanem legvitatottabb pontja, legellentetesebb véleményeket kiváltó mozzanata a Thököly-féle felkelés, amely éppen akkor zajlott le, amikor a másfél évszázados magyarországi török uralom ereje ha-

nyatlóban volt, s az ország egésze felszabadult a Félhold társadalmi, gazdasági, kulturális életre egyaránt káros igája alól. A „kuruc király” viszont pontosan ezekben az években szövetkezett a „Fényes portával”, török szövetségben viselt hadat a Habsburgok vezette szövetséges seregek ellen, ezért visszhangzott a nyugat-európai közvéleményben Thököly tevékenysége nyomán, hogy „Magyarország a kereszténység ellensége.”

Így volt-e ez valóban? Hol tartasuk hát végül is számon e mozgalmat: az ország érdekében, a függetlenségért hadakozó Bocskai István, Bethlen Gábor és I. Rákóczi György neve mellé iktassuk-e Thökölyét, beillesztve azt progresszív hagyományaink sorába? Vagy tőlük elkülönítve, a török hódoltság alóli felszabadítást gátló tényezők közé soroljuk, miként azt a nyugat-európai — főként osztrák — történetírás ma is teszi?

Az ilyen és ehhez hasonló kérdések megválaszolására, a felkelés körülményeinek és eredményeinek tüzetesebb vizsgálatára jó alkalmat kínált az 1678-ban meginduló kuruc mozgalom 300. évfordulója, amelyre a Magyar Történelmi Társulat, a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat, Hajdú-Bihar megye Tanácsa és Hajdúszoboszló város Tanácsa tudományos ülészakot szervezett Hajdúszoboszlón 1978. október 2–4. között. Itt választották ugyanis Thököly Imrét a kuruc hadak fővezérévé 1680 január 8-án, így e nevezetes esemény méltán vonulhat be a város számon tartott helytörténeti emlékei közé.

Az ülészak anyagát Benczédi László szerkesztésében most közreadó kötet négy nagyobb tematikai csoportban mintegy 25 tanulmányt tartalmaz, amelyek együttesen a köztudatban élőnél jóval gazdagabb és árnyaltabb képet adnak a kuruc fejedelemtől és környezetéről. Az írások első csoportja a felkelésnek a magyar társadalom életében játszott szerepét vizsgálja. Benczédi László a mozgalom társadalmi és politikai alapjait, a rendi anarchia és a rendi központosság lehetőségeit elemzi, s többek között arra a következtetésre jut, hogy a török szövetséghez a végső szükség, más alternatíva hiánya, a kényszerűség hajlította a fejedelmet. Maksay Ferenc a mozgalom gazdasági bázisát jelentő szepesi kamara működését, Nagy László Thököly hadseregének felépítését és harcértékét, Varga János, Varga J. János és Szakály Ferenc a korabeli magyar feudalizmus egyes sajátosságait vizsgálja, három dolgozat pedig Thököly és a magyar városok kapcsolatáról szól: Marie Marecková Eperjesnek, Szendrey István Debrecennek, Rác István pedig a hajdúvárosoknak a kuruc fejedelemhez és mozgalmához fűződő — sok ellentmondással tarkított — viszonyáról értekezik. Az utóbbiakból kiderül, hogy — ellentétben a köztudattal — sem a „cívsváros”, sem a hajdúvárosok nem voltak egyértelműen Thököly hívei, sőt a hajdúság többsége privilégiumainak védelmében szemben állt vele.

A második tematikai egységet a felkelés európai visszhangját elemző dolgozatok alkotják. Köpeczi Béla a mozgalom külföldi szövetségi lehetőségeit vette számba, ehhez kapcsolódnak a külföldi (C. Michaud, Z. Abrahamovicz, Vojtech Kopčan és a magyar kutatók (Iványi Emma, Trócsányi Zsolt, Kalmár János) diplomáciatörténeti vizsgálódásai. Szerves kiegészítése mindennek a harmadik egység: a Thököly emigrációs éveit taglaló két dolgozat, a Benda Kálmáné és a Karol Telbizové. Az utóbbi meglehetősen sötét színekkel mutatja be a kuruc vezér és katonái szerepét az 1688. évi bulgáriai felkelés leverésében, a kissé egyoldalú beállítást azonban szerencsésen igazítják helyre Benda Kálmán hozzáfűzött megjegyzései, amelyek „a Balkán népeinek történeti nyomorúságáról”, a közös ellenség elleni összefogás nehézségeiről meggyőzően szólnak. A balkáni kis népekkel kapcsolatban jogos a kérdés: „Igaz vagy vélt pillanatnyi érdekekért hányszor gáncsolták el egymás harcát, hányszor kellett egyiknek a másik ellen fegyverrel fellépnie, hányszor váltak a rabok maguk is börtönörré? Ahogy Thököly és kurucjai a Vidin környéki fölkelést, úgy fojtották vérbe a magyarországi török végvárok bolgár és szerb katonái a XVI. században a szegediek törökellenes próbálkozását, nem azért, mert az elnyomókkal éreztek együtt, hanem mert saját megmaradásuk érdekében nem tehettek mást.”

A kötetet a *Művelődés év hagyomány* c. egység zárja, amelyben a fejedelem irodalmi megörökítését (Varga Imre, Hopp Lajos), mozgalmi ideológiáját (Péter Katalin), udvartartását (Petneki Áron) és utóéletét (R. Várkonyi Ágnes, Hazai György, Sz. Horváth Anna és Csáky Móric) elemzik a tanulmányok.

Irodalomtörténeti szempontból már csak azért is különösen figyelemre méltó Varga Imre tanulmánya (*Thököly alakja a korabeli magyar költészetben*), mert az RMKT-kötetekben még ki nem adott versek alapján mutatja be a „kuruc királyt”, így a versek elemzésével bizonyos mértékig meg is könnyítette a — reméljük hamarosan megjelenő — kritikai kiadást. A költemények eléggé híven tükrözik a sikeresen induló, de kudarcra végződő mozgalom útját, a rokonszenv és ellenszenv végzetes megnyilvánulásai ennek függvényében egyaránt fellelhetők a kor poézisében. Különböző politikai vélekedések jelentek meg a korabeli prózairodalomban is, amelynek egyes műfajait Hopp Lajos dolgozata tekintette át (*A Thököly-kor és az irodalomtörténetírás*), meggyőzően érvelve a Thököly-kor és Rákóczi-kor forrásanyagának összetartozása, együttes kutatásának szükségessége mellett.

A kötet számos új eredménye érdemelne még említést, ezúttal azonban csak egyre szeretnénk még külön is utalni. A korszak irodalmának kutatói gyakran találják szembe magukat a kérdéssel: vajon a kuruc vagy labanc pártállású, a török-orientációt vagy a Habsburg-szövet-

séget választó magyar politikusok álltak-e a progresszivitás oldalán, vajon a bonyolult politikai viszonyok között kik döntöttek helyesen? Péter Katalin tanulmánya szerint „a XVII. század végének elgyötört magyar valóságában a függetlenségi céllal török mellé állás csupán az egyik lehetségesnek tűnő alternatíva... De tisztességes szándékkal lehetett képviselni a másik álláspontot is. Azt tudniillik, amely az ország török alól való felszabadulásának a reményét az uralkodóházba vetette, ezért ahhoz ragaszkodott. Az országegyesítés törekvésében jogos aggodalomból fakadhatott a három részre hullott ország negyedik darabját kihasító Thököly-fejedelemség helytelenítése.” Csak egyetértéssel idézhetjük konklúzióját: „...a két fél igazát méricskélni nem érdemes. Álláspontjuk szubjektív jogosultsága vitathatatlan. Objektíve viszont tökéletesen mindegy, hogy mit akartak vagy merre döntöttek.” Látnunk kell, hogy Magyarország sorsát a nagyhatalmi erőviszonyok határozták meg, s ilyenformán nem egészen helytálló a magyarság széthúzásáról, pártoskodásáról beszélni, sokkal inkább a megoldhatatlan helyzet szükségszerű következményének kell tartanunk a kuruc-labanc szembenállást, a nyugati és keleti magyarság eltérő külpolitikai tájékozódását.

Végso soron valamennyi értekezés tanulságaként eléggé határozottan kirajzolódnak előttünk azok az erővonalak, amelyek a felkelést meghatározták, politikai és ideológiai arculatát kialakították. Thököly nem volt kisebb vagy szűkebb látókörű egyéniség, mint nagy elődei, az erdélyi fejedelmek, ő sem volt gyengébb hadvezér, hadszervező és diplomata, mint a Bécs ellen fegyvert fogó Bocskai vagy Bethlen. Jóval kedvezőtlenebb volt viszont az a külpolitikai helyzet, amelyben neki cselekednie kellett, s jóval nehezebbek voltak a belső viszonyok is. A döntő különbség alighanem 1660-ban jött létre, amikor az önálló Erdély megbukott, így eltűnt a Bécs elleni harc háttérországát jelentő hatalmi bázis, az Apafi—Teleki-féle bábállam már nem jelentett a korábbiakhoz hasonló ellensúlyt a Habsburgokkal szemben. A másik, s talán még fontosabb különbség: 1683-ban Bécs alatt bebizonyosodott, hogy a török hatalom csillaga leáldozóban van, a török világbirodalom erői végesek, napjai megszámlálhattak. Ezt korábban nemcsak Thököly nem láthatta, de nála jobban informált politikusok sem tudhatták egyértelműen. A „kuruc király” tragédiája, hogy a Félhold süllyedő hajója mellett végig kitarzott, így — noha Habsburgellenessége jogos indokból fakadt — eredményre nem vezethetett.

A hajdúszoboszlói tanácskozás anyagát most közreadó kötet ebbe az ellentmondásos korszakba enged bepillantást, egymás mellé állítva a nemritkán ellentétesen vélekedő történelmi koncepciókat, épp ezért mind a szakemberek, mind pedig a történelmünk vitás kérdései, izgalmas fejezetei iránt érdeklődő olvasók figyelmét joggal keltheti fel. Legfeljebb azt sajnálhatjuk, hogy a terjedelmes adatanyagot feldolgo-

zó, sőt a függelékben forrás értékű dokumentumokat is közreadó kötethez nem készült névmutató, pedig ez jelentős mértékben megkönnyíthetné használatát. (Akadémiai Kiadó, 1983.)

BITSKEY ISTVÁN

SZABÓ FLÓRIS:
A PANNONHALMI FŐAPÁTSÁGI KÖNYVTÁR
KÉZIRATKATALÓGUSA
1850 ELŐTTI KÉZIRATOK

Minden könyvnek megvan a maga története. S ha egy-egy könyv történetéről a possesszorok, az évszámok, a marginális jegyzetek, s az előzéklapokon található feljegyzések alapján oly sokat el lehet mondani, mennyivel többet lehet leírni egy olyan könyvtárról, amely szinte István király óta nyomon követhető. A könyvtár történetéről azonban nemcsak maguk a könyvek, hanem a leltárak is tudnak hasznos eligazítást nyújtani. Szabó Flóris kéziratkatalógusa még bevezető nélkül is képes lenne elegendő adatot nyújtani a Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár történetéhez, a bencés rend magyarországi múltjához, az egész ország történetéhez. Éppen ezért valamennyi kéziratkatalógus a kutató számára izgalmas olvasmány lehet anélkül, hogy akár csak egyetlen egy kéziratot is kezébe vett volna a katalogizált gyűjteményből.

Szabó Flóris kéziratjegyzékének óriási érdeme, hogy a kutatónak világos, áttekinthető képet tud adni a könyvtár kézíratairól, s meg tudta találni az egyes „fejezetek” közötti helyes arányokat. Azaz a bevezető tanulmány nem növekszik nagyra a katalógus rovására, a névmutató pedig minden egyes, a katalógusban szereplő szerzőre-címzetre, valamennyi helynévre, amely a katalógus címlistájában előfordul, kiterjed.

A könyv az alábbi fejezeteket tartalmazza: *A Főapátsági Könyvtár rövid története; Tájékoztató a katalógus használatáról; Rövidítésjegyzék; Névmutató.*

A könyvtár történetét feltáró tanulmányból megtudhatjuk, hogy a Zoerard és Benedek legenda egyik kitétele szerint 1064-ben iskola volt szent Márton hegye kolostorában, a középkori gyakorlatnak megfelelően tehát könyvtárnak is kellett lennie. Egy oklevél 1090-ben nemcsak a templom értékesebb használati tárgyainak jegyzékét, hanem a kolostor birtokában levő könyvek listáját is megőrizte. Ekkor-